

A bezdáni vérfürdő, 1944

Dolgozatunkban a jugoszláviai 6500 lakosú, – 80 %-ban magyar és 15 %-ban német nemzetiségű – Bezdán községben 1944. október 17-én bevezetett, 103 napig tartó jugoszláv katonai közigazgatás történetével foglalkozunk. A község lakossága akkor drámai napokat élt át, melynek történetével több szerző is foglalkozott már.¹ Méltányoljuk munkájukat, de meg kell jegyeznünk, ezekben hiányos részleteket és pontatlan adatokat is találtunk. Ezért indokoltnak tartjuk, hogy elsősorban a szemtanúk visszaemlékezései alapján dolgozzuk fel az eseményeket. A már nyomtatásban megjelentek ellenőrzésével igyekeztük elkerülni, hogy téves adatokat közöljünk. Hitelesen kívánjuk elmondani a vajdasági magyar közösség, de egyben a Kárpát-medencében élő magyarság közelmúltjának egyik legtragikusabb történetét.

1944. október 17-i keltezéssel hozták nyilvánosságra Josip Broz Tito, a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkárának, a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg főparancsnokának, a hadsereg marsalljának rendeletét a katonai közigazgatás bevezetéséről Bácskában, Bánátban és Baranyában. Ezt elsősorban azzal indokolták, hogy e térségben nagyszámú *ellenséges érzelmű nemzeti kisebbség* él, továbbá, hogy maximálisan mozgósítható a terület gazdasági forrásait háborús célokra.

Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatásának legfelsőbb katonai parancsnoksága Újvidékre székelt. A parancsnokságnak különböző osztályai voltak, amelyek élén az osztályvezetők álltak. A közigazgatás területileg két katonai körzetre oszlott: a bácska-baranyai Újvidék, a bánáti Petrovgrad (Zrenjanin) székhellyel. E körzetek ügyosztályokkal rendelkeztek.

A bácska-baranyai körzetnek öt térségparancsnoksága volt: az újvidéki, a szabadkai, az óbecsei, a zombori és a baranyai. A zombori térségparancsnoksághoz a zombori, az apatini és a hódsági járás tartozott. Minden járásnak volt helyőrség-parancsnoksága. A bezdáni Katonai Állomás a Zombori Helyőrség-parancsnoksághoz tartozott. A Zombori Térségparancsnokság bírósági tanácsa Zomborban, a Kronič-palotában működött. A katonai állomások a végrehajtó és a bírósági hatalmat gyakorolták. A helyi népfelszabadító bizottságoknak (hatósági szerveknek) csak tanácsadó szerepük volt.

December elejéig a katonai közigazgatás különleges adminisztratív intézkedésekkel igyekezett rendezni a politikai, gazdasági és nemzetiségi problémákat. Egész sor rendszabályt fogantatosított a nem szláv lakosság, különösen a németek és a magyarok ellen. Kényszer-munkatáborokat állítottak fel részükre. Mivel lényegében törvényen kívülieké váltak, ezért megtorlások is érték őket.²

1944. október 19-én Bezdánon áthaladt az utolsó honvéd alakulat. A katonák többsége kérekpáron közlekedett, de csak Bezdánig. Miután az Alsó-temető bejárata előtti téren összes felszerelésüket rakásba dobálták, leöntötték benzinnel, majd felgyújtották. Gyalog hagyták el a községet. A bácskaiak közül sokan nem keltek át a Dunán, de aki csak tehette, hazafelé vette útját.

¹ Beljanski, Milanko Hronika o narodnooslobodilačkom ratu u Somboru i okolini 1941. (A népfelszabadító háború krónikája Zomborban és környékén 1941–1944.) Zombor, 1969.; Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában. Bp., 1991.; Matuska Márton: A megtorlás napjai. Újvidék, 1991.; Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Bp., 1995.; Dr. Aleksandar Kasaš: Mađari u Vojvodini 1941–1946. (Magyarok Vajdaságban 1941–1946.) Novi Sad, 1996.

² Zombori Történelmi Levéltár (ZTL): Komanda područja Sombor (1944–1945). Zombori Térségparancsnokság iratai (1944–1945) 580. sz.

Október 21-én a szovjet Vörös Hadsereg egységei bevonultak a Bezdántól 18 km-re fekvő Zomborba. Aznap reggelig minden csendőr és községi hivatalnok Magyarországra távozott.

22-én a bezdáni községháza udvarában össze gyűlt mintegy 25 ember, többségükben délszlávok. Közöttük voltak az illegális Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) sejtjének egykori tagjai és a párt szimpatizánsai. Maguk közül megválasztották a *Helyi Népfelzabadó Bizottságot* (Mesni narodnooslobodilački odbor Bezdan). Tagjai lettek Kosta Kovačić (1909) gépész, Jovan Just (1908) fogtechnikus, Simo Čatalinac (1892) nyugdíjas, Pera Popovića hivatalnok, Kóbor József kubikos és hajós, Kóbor György (1914) cipész és ifj. Krekó István hivatalnok. Elnökké Kosta Kovačićot, titkárrá Jovan Justot választották, egyikük sem volt tagja JKP-nak, származásukra nézve azonban délszlávok voltak. A bizottságba később kooptálták Nagy István (1898) kubikost és napszámost.

22-én megalakult a helyi partizánőrség (népőrség). Mintegy húsz főt számlált.³ 23-án a község közeli Kozara erdőben tartózkodó csetnikek (délszláv királypárti fegyveresek) lovas fogatokon bevonultak Bezdánba és szálláshelyüket a községháza épületében rendezték be. 23-án már dolgozott az anyakönyvi hivatal: a Halottak könyvébe szerb nyelven, cirill betűkkel bejegyezték egy október 21-én elhunyt személyt.

25-én délelőtt Zomborból egy 14-15 fős partizánecsoprt érkezett teherautóval Bezdánba. A Jugoszláv Népfelzabadó Hadsereg tagjai előreszegezett fegyverrel benyomultak a községháza udvarába, ahol mintegy 22 csetnik tartózkodott. Tűzharcra nem került sor. A lefegyverzett csetnikek többsége az első felszólításra átállt a partizánok oldalára. Három-négy tiszt és néhány közlegény erre nem volt hajlandó, őket egy többtagú partizánecsoprt teherautóval Zomborba vitte. A községben maradt partizánok, a katonai közigazgatás bevezetéséről szóló rendelet értelmében megalakították a helyi Katonai Állomást. Parancsnoka a sztapári Milorad Milostrazić lett.⁴

November 2-án megérkeztek Bezdánba a Jugoszláv Népfelzabadó Hadsereg 51. Vajdasági Hadosztálya XII. Brigádjának első egységei, s a községet Monostorszeggel összekötő töltés bal oldalán táboroztak le. A brigád főhadiszállása a községtől 1 km-re délre fekvő téglagyárban volt. Másnap már csaknem valamennyi egység megérkezett. 4-én a brigád átvonult Bezdánon és a Korlátos-töltés mentén, a község és a Duna között építette ki hadállásait. A Duna tulsó, jobb oldalán, a batinai dombokon a német katonai alakulatok építették védelmi vonalaikat.

Október végén sötétszürke felhők borították az eget, szinte állandóan szitált az eső. A parasztek félbeszakították munkájukat a bezdáni határban, némelyek a szállásokon, mások ott-hon várták az idő jobbra fordulását. November 2-án reggel többek között id. Németh János (1904) Újvár utcai parasztagzának lovas fogatával a községháza udvarában kellett jelentkeznie. Ott a néphatóság emberei kiválasztottak kilenc fogatot a legjobb lovakkal, s gazdájukkal együtt a téglagyárhoz irányították őket. Köztük volt János is fogatával. Ott civil és különböző katonaruhás fegyveres partizánokat láttak. Egy hosszú, alacsony épületben voltak elszállásolva, amelyben korábban a gyári munkások laktak. A gazdák az éjjelt a szabadban, a gyár udvarán, fogatuk mellett töltötték. Másnap reggel hazaengedték őket. János is az egyik lovát haza-vezethette.⁵

Bezdán délkeleti határában, a községtől kb. 2 km-re feküdt a mintegy harminc lakóházból álló Isterbác település. A lakóházak kisebb csoportban, szétszórtan épültek. Gidres-gödrös földút kötötte őket össze. Major Mihály (1907) isterbáci juhász, november 2-án este feleségével átment anyjához, Major Terézhez (1879). Annak 23. számú háza mintegy 300 méterre volt az övéktől. Beszélgetés közben arra lettek figyelmesek, hogy egy tehergépkocsi állt meg a ház előtt. Az udvarban felugattak a kutyák. Mihály kiment az utcai kapuhoz. Szovjet katonák voltak, három tiszt szállást kért éjszakára. Mihály betessékeltte őket. Anyja kenyeret és birkatúrót tett nekik az asztalra. Felesége hazament. Mivel látta, hogy anyja fél a katonáktól, Mihály az este nála aludt. Reggel mikor kivilágosodott, a katonák továbbmentek a tehergépkocsin. Indulásuk előtt az egyik tiszt megkérdezte a házbelieket: „Hol találjuk meg a partizánokat?”

³ ZTL: Zombori Járási Népbizottság iratai, 1947. 1950. sz.

⁴ ZTL: Zombori Járási Népbizottság iratai, 1946. 219. sz.

⁵ Németh Jánosné Csapó Borbála (1908–1996) szóbeli közlése, 1992.

Mivel Mihály törte a szerb nyelvet, megértette a kérdést. „A téglagyárnál” – válaszolta, s megmutatta neki a gyár kéményét.⁶

November 3-án reggel nyolc óra körül egy fegyveres partizán nyitott be id. Németh János lakóháza kapuján. János (1928), a gazda fia, aki VII. osztályos gimnazista volt, épp akkor ment ki az udvarba mezítlábas papucsban. Kezébe vette az itatóvödört és a kerek kút felé indult. Azért volt otthon, mert a szabadkai gimnáziumban beszüntették a tanítást. A fegyveres odaament hozzá és azt mondta neki szerbül, hogy vele kell mennie. Meghallván ezt anyja, Borbála (1908), mindjárt indulni akart a konyhába, hogy cipőt hozzon ki fiának. A partizán a következő szavakkal intette le az asszonyt: „Nincs rá szüksége. Csak egy órai munkáról van szó.” A fiú nem mentegetődzött. Szó nélkül ment ki a házból, kiskabátban, nadrágban és mezítlábas papucsban. Id. Németh János a téglagyárból jövet látta, hogy egy fegyveres a fiát az előttük lévő gyepes térre (a volt vásártérre) kísérte.

A következő órában több csoport férfi érkezett oda.

Borbála előbb kint állt a ház előtt, aztán bement és fiának háromnegyedes kabátot, cipőt és harisnyát hozott ki. Akkor a férfiak, a partizánok kíséretében a kövesúton megindultak a Szentháromság-kápolna felé. A Zombori úti villanymeghajtású malom udvarába kísérték őket. Rövid ideig időztek ott. Miután kijöttek az udvarból, visszafelé indultak a Zombori út és az Újvár utca sark felé. Hosszú sorban, kettesével jöttek. Borbála a házuk előtt át akarta adni fiának a kabátot, cipőt és a harisnyát, de ezt az egyik fegyveres megakadályozta. Ellökte az asszonyt, aki majdnem elesett. János mellett Szabó József kocsmáros haladt. A menetoszlop kb. tizenöt percre megállt Magyar József nagykereskedő lakóháza előtt. Ott újabb községbeli férfiak csatlakoztak hozzájuk. Ezután a partizánok a Zombori úton haladó oszlopot Nagy Sándor boltja felé irányították.⁷

Kora délelőtt Vince Simon szénát hozott lovas fogatával a határból. A község szélén egy fegyveres férfi megállította. Sapkájára vörös csillag volt tűzve. Magyarul megkérdezte Simont, hogy hol volt és hová tart. A férfi megmondta. Ekkor így szólt a fegyveres: „Azonnal forduljon vissza, ahonnan jött. Vagy minél messzebbre hagyja el a községet. Bezdánban most szedik össze azokat az embereket, akiket agyon fognak löni.” Az ijedtségtől Simonnak pár pillanatra elállt a lélegzete, de mielőtt visszafordult volna kocsijával, megkérdezte: „Kicsodák maguk, hogy magyarul beszélnek?” A fegyveres csak azt válaszolta röviden: „Szabadkaiak vagyunk”. Simon azonnal a község keleti határrésze felé vette útját.⁸

Kilenc óra felé Kovács János (1906) egy üres zsákkal a hóna alatt kilépett az utcára. A közelben egy embercsoportot vett észre. Kíváncsiságból odament. A csoport mögött álló fegyveres partizán megkérdezte Jánostól, hogy hová megy a zsákkal és mi a mestersege. A férfi megmondta, hogy kubikos és szalmáért megy a bölcső szalmazsákjába. Erre a fegyveres a következőket mondta: „Épp kubikosokra van szükségünk. Állj csak be a csoportba. Szalmáért máskor is elmehetsz.” János úgy látta, hogy jobb, ha szó nélkül engedelmessékedik.⁹

Takács János házába két partizán ment be, őt keresték. Szerencséjére a kertben tartózkodott. Az anyja azt mondta a fegyvereseknek, nem tudja, hogy hová ment a fia. „Szükségünk van emberekre. Egy órai munka van Isterbácon” – mondták a partizánok és elmentek. Amikor János bement a kertből, az anyja megkérte fiát, hogy menjen ki Isterbáca, nehogy bajba keveredjen. A férfi meghallgatta anyja tanácsát. Végigment a dűlőn. A vasúti síneknél összetalálkozott községbeli férfiakkal, akik Isterbác felől jöttek és azt mondták neki: „Isterbácon nincs semmilyen munka. Az odakísért embereket agyon fogják löni. Menekülj, amerre tudsz!”¹⁰

Kovács Józsefet (1926) nyolc óra felé egy partizán kikísérte az utcára. Meglepetésében nem is tett sapkát a fejére. Menetközben a fegyveres bement Kiss Sándor lakóházába is. Az asztalost otthon találta. Ahogy a Fő utcán haladtak, összetalálkoztak egy szürke lovon ülő parti-

⁶ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése, 1984.

⁷ Németh Jánosné Csapó Borbála (1908–1996) szóbeli közlése, 1992.

⁸ Balla Ferenc (1909–1990) szóbeli közlése, 1945. [?] SZERZŐ!?

⁹ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

¹⁰ Takács Andrásné Kanizsai Teréz (1892–1982) szóbeli közlése, 1982.

zántisszal. Az megkérdezte Józseftől és Sándortól, hogy mi a mesterségük. Ők megmondták. A tiszt intett a kezével, hogy továbbmehetnek. A Zombori út és az Újvár utca sarkán álló Balla-ház felé folytatták útjukat. Odaérve a sarok melletti lakóház utcai fala mellé álltak és ott hosszabb ideig váraoztak. Több embercsoport haladt el előttük a kövesúton. Dél felé csatlakoztak ahhoz az öttagú csoporthoz, amelyben Michael Baron, Varga László és Varga Ferenc is volt.

Az összegyűjtött férfiakkal a Szabó-kocsmánál letértek a kövesútról és a Liba utcán keresztül mentek ki Isterbáczra, ahol Major Teréz 23. számú lakóházának udvarába kísérték őket.¹¹

A szemtanúk visszaemlékezése szerint, azok a partizánok, akiket egy népőrségi tag kísért, meghatározott lakóházakba mentek be és volt náluk egy papírra írt névsor. A népőrségi tag nélküli fegyveresek (akik egyesével, vagy kettesével szedték össze az embereket) házról-házra mentek.¹²

Amikor a szovjet tiszték távoztak Major Teréz házából, a házbeliek megreggeliztek. A házban lakott leánya, Ódri Mária (1897) is, Imre (1919) nevű fiával. Fél nyolc felé fegyveres partizánok vették körül a házat. Azt mondták, hogy az udvarban férfiakat fognak toborozni munkára. Major Mihályt, aki a szovjet katonák miatt az anyjánál aludt, nem engedték haza. Hamarosan kisebb-nagyobb férficsoporthoz érkeztek oda, amelyek nem csak bezdániakból álltak. Végül lehettek ott mintegy 130-140-en. Ódri Imrének két szép szürke lova volt. Egy partizántiszt kivezette az egyiket az istállóból, felnyergelte és azt mondta a fiúnak: „Bemegeggy vele a faluba”.¹³

A partizánok a férfiktól megkérdezték, hogy kinek, mi a foglalkozása és a nemzetisége. A válaszok alapján csoportokba osztották őket. Amikor azt kérdezték, hogy ki közülük kubikos, Kovács János és még huszonhat férfi kilépett a tömegeből. A kubikos Ág János a következő megjegyzést tette a partizántisztnak: „Hogy-hogy megint velünk akarnak dolgoztatni. A régi rendszerben mindig azt mondták, hogy a kommunizmusban majd azok fognak dolgozni, akik addig nem dolgoztak, míg, akik dolgoztak, azok mentesítve lesznek a munkától.” Ekkor a partizán magyarul megkérdezte: „Hát az idekísért emberek között vannak olyanok is, akik eddig nem dolgoztak?” – majd hozzátette: „Maguk huszonheten hazamehetnek”. Ezt hallván Kovács János, minden bátorságát összeszedve a tiszthez lépett és azt mondta neki: „Kérek egy írást arról, hogy maga engedett el engem a munkáról”. A partizán bólintott. Felszólította Jánost, hogy hajoljon előre. Annak hátán megírta az igazolást, amit le is pecsételt.

Varga László egy másik partizán kérdésére, hogy mi a mestersége, azt válaszolta, hogy mézszáros. Amikor Varga Ferenc azt mondta, hogy ő is, a fegyveres így felelt: „Jó lesz a kolbásznak”.¹⁴

Ahogy múlt az idő, a férfiak közül egyeseket mind erősebb balsejtelelem fogta el. Sok mindent sugdosnak egymás között, azt is, hogy: „Ezek ki akarnak nyírni bennünket”. A fegyveresek között volt két-három nő is. Az egyik, az udvarban hangosan harmonikázott, de nem tudott egy dalt sem eljátszani. Úgy tűnt, hogy a muzsikával csak az emberek figyelmét akarta elterelni. Már dél felé lehetett, amikor az egyik partizán szerbül rákiáltott Kovács Józsefekre és Kiss Sándorra: „Haza, munkára!” Egy fegyveres a ház előtt a levegőbe lövöldözött. A két szabadon engedett férfi futni kezdett a község felé. Az útba eső vizes árkon négykézláb rohanva keltek át. Az említettekén kívül még engedtek el embereket. Például az Ágostonokat, Kapitány Istvánt, id. Schmidt Józsefet (Batyát) és a „Bandert”. Major Mihály és unokaöccse Ódri Imre, abba a csoportba kerültek, akiket a partizánok alkalmasnak találtak munkára.¹⁵ A német nemzetiségűeket mind ott fogták.

Bosnyák János (1909), aki jügoszláv katonaruhában ment ki Isterbáczra és tisztí rangja volt a királyi hadseregben, rövid beszédet mondott az udvarban lévő férfiaknak: „Emberek, értsék meg a helyzetet” – magyarázta. „Támogatnunk kell a németek ellen harcoló katonaságot. Lő-

¹¹ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

¹² Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1996.

¹³ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

¹⁴ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

¹⁵ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

vészárkot kell ásnunk a Duna-parton.” Ezután az egyik partizántiszt felszólította Jánost, hogy álljon be a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregbe. Ő ezt elutasította. A partizánok nem engedték el Isterbácról. Oda állítólag önként ment ki, hogy hazavigye húsz éves sógorát, Kiss Imrét.¹⁶

Major Mihály az udvarban látta, hogy az egyik fegyveres cigarettát adott egy bezdáninak. Hallotta, amikor egy másik partizán azt mondta hangosan: „Bože, bože” (Istenem, istenem). Ahogy Mihály és unokaöccse az udvar közepén állodogáltak és várták a munkára való indulást, egy fegyveres odament hozzájuk és azt mondta magyarul: „Ti ketten, elmehettek”. „Hová mennek dolgozni azok, akik itt maradnak?” – kérdezte tőlük Imre. „Ne kérdezz semmit... Vissza ne jöjjetek, míg mi itt leszünk!”¹⁷

Dél körül egy partizán megkérdezte Major Terézt: „Van közeli rokona az udvarban lévő emberek között?” Az asszony azt válaszolta, hogy nincs. Pedig volt. Nem vette észre, hogy időközben Szakszinder Simont, tizennyolc éves unokáját is az udvarba kísérték. Ezután a fegyveresek a férfiak egy részét a pincébe, a másik részét pedig a fészerbe csukták. Major Teréznek megparancsolták, hogy leányával, Máriával hagyja el a házat.

A halálfélelem elnémította az embereket. A felszólításoknak engedelmessé váltak. Senki sem próbált megszökni.¹⁸ Amikor Major Mihályt elengedték, hazament. Unokaöccse vele tartott. Felmentek a padlásra, és onnan leskelődtek. Kíváncsiak voltak, hogy hová fogják vinni az összegyűjtött férfiakat. Fél kettő felé járt az idő, amikor egyszer csak azt látták, hogy egy 12 fős csoportot kísérek le a legelőre, az erdő alá. Felsorakoztatták őket. Amikor arccal az erdő felé fordultak, sorozatlövés hangzottak el. A férfiak a földre rogytak. Az első 12 fős csoportot, hasonló létszámú csoportok követték. Mihályt és Imrét mélyen megdöbbenették a látottak. Amikor benuháztak, eldőlődni kezdett, lementek a padlásról. Nem is tudták mindjárt eldönteni, hogy hová meneküljenek. Végül bementek a községbe. De amikor meghallották, hogy a községbelieknek a labdarúgópályára kellett menniük, nyomban visszafordultak. Futottak, amilyen gyorsan csak tudtak. Átgázoltak a megáradt Kígyós-patakon. Nekivágtak a keleti határ résznek. Elhatározták, hogy míg nem rendeződik a helyzet, elbújnak valamelyik szálláson.¹⁹

Aznap hét óra körül Lovász Sándorné férjét is elkísérték. A fegyveresek a téglagyár felől jöttek. Isterbácon minden kapun benyitottak. Ötven éven aluli férfiakat kerestek. Az ő férje harmincnégy éves volt. Kihívták az utcára. Szomszédja, Magyar István már ott volt. Mindketőjüket Major Teréz házában az udvarába kísérték.

Amikor a partizánok lovas kocsikon elhagyták Major Teréz háza környékét, az isterbácsi emberek megindultak a kivégzés színhelye felé. Köztük volt Lovász Sándorné (1915) és Major Teréz, Teréz (1928) nevű tizenhat éves unokája is. A legelő lapályos részén szörnyű látvány tárult eléjük. Szanaszét férfi holttesteket láttak. Lovásziné keresni kezdte férjét, s titokban azt remélte, hogy nem fogja ott találni. De ott volt. Férje és Magyar István egymás mellett feküdtek. Egymás kezét fogták. Látta a többi lelőtt isterbácsi is. Midlinszki István két fiával, Ferencsel és Józseffel, Major Pált, Szakszinder Simont, id. és ifj. Mári Ferencet. Többen kabát és cipő nélkül feküdtek.

Az isterbácsi legelőn egy meglőtt férfi nem halt meg mindjárt. Véres volt az egyik keze és a lába. Kérte az isterbácsi embereket, hogy segítsenek rajta. „A bezdáni Pap pék veje vagyok” – mondta nekik. Az isterbácsiak félelmükben még megnézné sem merték a férfi vérző végtagjait. Otthagyták a legelőn, a halottakkal együtt. A közelben lakó Kata Lukecevic és az öreg Róka állítólag éjfélig hallottak segélykiáltásokat a kivégzés helye felől.²⁰

Vörös Jánosné (1925) november 3-án a Kígyós-patak melletti Balla-szálláson volt. Délután 2 és 3 óra között arra lovagolt egy partizán szürke lovon. „Végük van az isterbácsiaknak!” – kiáltotta úgy, hogy a szálláson mindenki meghallja. Vörös Jánosné és Csapó András mindjárt Isterbáca indultak. Az asszony a férjéért, a férfi pedig a vejéért aggódott. Az isterbácsi legelő

¹⁶ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

¹⁷ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése

¹⁸ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

¹⁹ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése

²⁰ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

lapályos részéhez érve megdöbbenő látvány tárult eléjük. Mindenütt férfi holttestek feküdtek. Láttak köztük egy kistermetű magyar katonát is. Az egyik áldozat erősen hörgött. Kérte Vörös Jánosné és Csapó Andrást, hogy segítsenek rajta. Az ott őrt álló partizán csak azt engedélyezte nekik, hogy a haldokló férfit kihúzzák a víztócsából. „Menjenek haza, majd holnap kijönnek” – mondta a fegyveres. Az látva az asszony állandó zokogását, megjegyezte: „Maga még sír? Miért nem sírt akkor, amikor apámat Csúrogon kocsi löccsel agyonverték.”²¹

Besötétedéskor eleredt az eső, s egész éjjel esett. November 4-én reggel Lovász Sándorné kiment a legelőre. A lapályos részén, ahol a holttestek feküdtek, bokáig ért a víz. Aznap már sok bezdáni kiment a legelőre, kisírt szemekkel keresték hozzátartozóikat a halottak között. Több tetemet kihúztak a víztócsából és a közeli domboldalra fektették, majd elkezdték őket elhantolni Major Teréz földjébe. Ideiglenesen, pap nélkül. Lovász Sándorné Sándor (1937) nevű fia látta, hogy a tetemeteket vagy deszkából összetákolt koporsóba tették, vagy lepedőbe, pokrócba csavarták.²²

Akkor már Bezdán tele volt a Vörös Hadsereg és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg katonáival. A vasúti síneknél álló fegyveresek nem engedték be a civileket a községbe. Előző nap délutánján a lakosságnak el kellett hagynia Bezdánt. Az emberek a keleti határrész szállásain kerestek menedéket.

Az Isterbácon agyonlőtt férfiak közül néhányat nem Major Teréz földjébe temették el. Az isterbácsi Magyar Istvánt az anyja hazavitte és a kertben ásott neki sírgödört.²³ Németh János VII. osztályos gimnáziumi tanuló holttestét november 5-én lovas kocsin kivitték a szállásra. Tarkója táján lyuk volt látható, arca pedig össze volt roncsolva. Mielőtt a sírgödörbe tették volna, fehér kendővel bekötötték a fejét.²⁴ Katharina Stein férjét, Ádámot és sógorát, a koluti Stefan Steint, az Isterbácon lakó sinternétől kért lovas kocsin vitte ki a szállásra november 6-án. Ott, a bejárat kapu előtt temette el őket.²⁵ Szabó Julianna (1901) csak kb. egy héttel a kivégzés után, amikor hazatért a szállásról, hantolta el férjét, Imrét. Akkor még voltak halottak a legelőn. Imre egyik oldalán Amrein István kereskedő, a másikon pedig a hús esztendő Hordósi Bálint feküdt. Azok a halottak, akiknek nem jelentkeztek a hozzátartozóik, tíz napig is a szabad ég alatt feküdtek. Mivel nem volt, aki eltemesse őket, a népörség embereket szedett össze a szállásokon, akik a tetemeteket a legelő szélén, az erdő mellett egy közös sírba földelték el.²⁶

Novemberben nemcsak Isterbácon, hanem Bezdánban is végeztek ki embereket.

2-án éjjel a partizánok a Zombori úti malom pincéjében agyonlőttek hat civil személyt. Ott is temették el őket. Két bezdáni volt közöttük. Az egyiket Kovács Józsefnek (1926) hívták. A partizánok azt mondták róluk, hogy kémek voltak, akik fényjelekkel tájékoztatták az ellenséget.²⁷

Amikor az ifj. Schmidt József (Pésza) meghallotta, hogy apját id. Schmidt Józsefet (Batyát) elvitték munkára, utánament. Nincs tudomásunk róla, hogy ő ott beszélt-e valakivel, vagy ígért-e valamit valakinek, de tény az, hogy apját hazaengedték. Ezt követően ifj. Schmidt Józsefet lovas kocsin térdelve több utcán végigvitték. Aztán Nikolaus Stein Fő utcai házában pincéjébe csukták. (E ház helyén ma a Testvériség-egység Általános Iskola épülete áll.) Mivel id. Kelsch Jánost (1887), a Fő utcai egyemeletes lakóház tulajdonosát hazaengedték ebből a pincéből, az ő elbeszélése alapján tudjuk, hogy mi történt az ott lecsukottakkal. Vele volt Makai Bálint szabó, Csépes Jenő tanító, Németh János molnár és még néhány bezdáni férfi. A pincében magyar katonák is voltak, kb. tízen. A lecsukottak saját maguk ásták meg a sírgödörüket a lakóház kertében. Amikor elkészültek vele, azok szélére állították és beledödözték őket.²⁸

²¹ Vörös Jánosné Zárol Katalin (1905) szóbeli közlése, 1980.

²² Lovász Sándor (1937–1983) szóbeli közlése, 1980.

²³ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

²⁴ Németh Jánosné Csapó Borbála (1908–1996) szóbeli közlése, 1992.

²⁵ Stein, Elisabeth (1922) szóbeli közlése, 1996.

²⁶ Matisz Sándorné Szabó Ilona (1926) szóbeli közlése, 1995.

²⁷ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1996.

²⁸ Schmidt János (1931) szóbeli közlése, 1996.

Hogyan kerültek oda magyar katonák? A zentai Berta József elbeszélése szerint, 1944 őszén a magyar honvédségnek, egy határvadász zászlóaljában teljesített szolgálatot. Október 21-én Bezdánnál át kellett volna kelniök kompon a Dunán. Mikor már fél km-re megközelítették a folyót, parancsnokuk, egy magyarországi szakaszvezető azt mondta nekik: „Fiúk, a további harcnak, ellenállásnak nincs értelme. Aki velünk tart, keljen át a kompon, ez az utolsó lehetőség, aki inkább haza akar menni, mehet békével, sok szerencsét mindenkinek!” Aztán sorban lekezelt a katonákkal. A 35 bácskai közül 345-en úgy döntöttek, hogy hazamennek. Csak egy topolyai, nyilasérelmű fiú határozott úgy, hogy a visszavonulókkal tart. A bácskai csoportban legtöbbször szabadkaiak voltak. A katonák szétszóródva, gyalog vágta neki az útnak. Éjfél tájban Berta József három társával a bezdáni réten bekopogtatott Tóth János szállásán. A gazda beengedte őket, adott nekik vacsorát és civil ruhát. Másnap délután Bezdánon áthaladva folytatták útjukat hazafelé.²⁹ Valószínűleg nem sikerült minden honvédnek elhagynia Bezdán határát. Akiket elfogtak a partizánok, Nikolaus Stein házának pincéjébe csukták.

November 3-án délelőtt szomorú, borús idő volt. Tíz órától a kisbíró járta a községet, s minden utcasarkon kidobolta, hogy délután egy órára mindenki jelenjen meg a labdarúgópályán, mert a felszabadítók beszédét kívánnak mondani a népek. Azt is közölte, hogy a felszólítás alól csak az öregek, betegek és a kisgyermekes anyák mentesülnek.

A lakosság nagy része félve az esetleges következményektől, eleget tett a felszólításnak. Kovács József a labdarúgópályára igyekezve, arra lett figyelmes, hogy Kosta Kovaëia, a Helyi Népfelszabadító Bizottság elnöke a község háza előtt idegesen járkál le s fel, közben jobbra-balra tekingetett. „Ez nagyon vár valamire vagy valakire” – gondolta magában.

A lelátón néhány partizán és bezdáni férfi állt. Hamarosan Jovan Just is csatlakozott hozzájuk. A pályán víztócsák voltak. Az emberek száraz helyeket kerestek, hogy cipőjük ne teljen meg vízzel. A pálya körül fegyveres katonák álltak. Több gépfegyver csöve a tömeg felé irányult.

Talán egy fél óra is elmúlt, amikor az emberek egy szürke lovas partizánt vettek észre a pálya szélén, aki néhány szót váltott a lelátó közelében álló katonákkal. Azok a bezdániak, akiket Isterbácról elengedtek, azt mondták, hogy a lovastisztet látták Major Teréz lakóházának udvarában. Ekkor már a pályán volt Kovács János és Kapitány István (1913) is, akik miután hazatértek Isterbácról, eleget tettek a felszólításnak.³⁰

Ezután az egyik tiszt a lelátón elkezdte beszédét. Az emberek nagy részéhez csak beszéd-foszlányok jutottak el. Szabó Ilona (1926) hallotta, amikor a partizán többek között azt is megkérdezte: „Van-e olyan a jelenlevők között, aki tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak?” Erre Ruff Tibor kilépett a tömegből. Időközben Kovács József arra lett figyelmes, hogy Kosta Kovaëia egy szovjet katonatisztet vezetett fel a lelátóra. A szónokló partizán mindjárt a tiszt felé fordult és beszédbe elegyedett vele. Ruff Tibor látva, hogy a partizán megfélemedezett róla, eltűnt a tömegben. Némely jelenlevőben felmerült a gyanú, hogy talán a gépfegyvereket nem csak az emberek sakkban tartása végett állították fel.

A partizán azzal folytatta beszédét, hogy a hamarosan megnyíló dunai front közelsége miatt, mindenkinek el kell hagynia a községet, s néhány kilométerrel távolabb, a szállásokon kell meghúzódnia. A végén közölte, hogy a nők, a gyermekek és az idősebb férfiak elhagyhatják a labdarúgópályát, míg a negyven éven aluli férfiaknak ott kell maradniuk. A katonák nem engedték meg, hogy az emberek szétszaladjanak. Csak egy utat hagytak szabadon, a szivattyútelep felé vezetőt. Az út, az épület közelében egy vízzel telt mély árok fahídján vezetett át. A híd előtt nagy tolongás támadt. Az ott álló katonák a fiatalabb férfiakat visszakergették a pályára. Azok, akik átjutottak a hídon, futólépésben indultak hazafelé.³¹

Ezek után idézzük Horváth Gyula (1875) bezdáni plébános jegyzeteinek azon részét, amely a labdarúgópályán történekről szól. „(...) Aznap délután a község minden lakóját, kivéve az öregeket és betegeket kiharancsolták a labdarúgópályára. Ott beszéltek, húzták az időt, a 40 holdon felüli gazdákat félre állították. Igen kevesen voltak, mert Bezdánban kevés 40 holdon felüli gazda volt. Csak egy gazdának volt 120 hold földje. Majd hazaküldték az

²⁹ Szloboda János: Zentán történt '44-ben. Újvidék, 1977. 117–118. old.

³⁰ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

³¹ Matisz Sándorné Szabó Ilona (1926) szóbeli közlése, 1995.

asszonyokat és a lányokat. Egyszerre rakásra kergettek bennünket. Azon hiedelemben voltunk, hogy végeznek velünk az ott titokban felállított gépfegyverekkel és a fegyveres katonákkal. Majd a katonasorban lévő férfiakat, legényeket katonai kísérettel elindították Zomborba, köztük két káplánt is.

Az idősebb férfiak ott maradtak. Egy partizántiszt szürke lovát ugratta és rendelkezett. A másik tiszt végigment soraink mellett és egyeseket elküldött az árokpartra. Az én sorom mellett is elment, de ott hagyott engem. Oldalról egy szoknyás gépfegyverkezelő rám mutatott és azt mondta, hogy engem, a feketét is, az árokpartra kell állítani. Oda is vezettek. Úgy négynek-ötnek kegyelmet adtak a község fejének ajánlatára. Azt sugdosták jobbra-balra, hogy belőlünk ecetet csinálnak estére. Teli voltunk szorongással, amikor a szürke lovas tiszt azt mondta hangosan: »Gotovo« (kész). Később azt mondták az emberek, hogy a tiszt e szóval jelezte: Isterbácon végrehajtották a kivégzést. (...)

A kövesúton, a vízlekapolónál orosz katonatiszt állt meg autójával. Látna a nagy csődületet a labdarúgópályán, azt kérdezte: »Micsoda népsokaság van ott lenn? Azt felelték neki, hogy az egész község le van rendelve. Erre rosszat sejtve leküldte adjutánsát azzal az üzenettel, hogy a fegyveresek ne merészeljenek senkit sem bántani, mert különben velük gyűlik meg a bajuk. Erre mindenkit hazaküldtek azzal az utasítással, hogy a lakosságnak még aznap ki kell költöznie a tanyákra, és ne merjen senki sem otthon maradni, mert megbüntetik.« (...)³²

A bezdáni emberek úgy emlékeznek vissza a labdarúgópályán megjelent szovjet katonatisztre, mint aki megakadályozta, hogy ott vérengzésre kerüljön sor. Egy óra múlva a község lakossága megindult a keleti határrészben lévő szállások felé. Voltak olyanok is, akik a szigorú parancs ellenére sem hagyták el otthonaikat. Az idős családtagok nem akarták egyedül hagyni a házat. A pékek, kovácsok, molnárok és a villanytelep gépészei otthon maradhattak, hogy a katonaságnak dolgozzanak. A kövesút tele volt menekülőkkal. Egy részük lovas kocsin ment, ezek ágyneműt is vittek. Némelyek talicskát toltak. Legtöbbször gyalog vágta nekik az útnak. Velük szemben Zombor felől katonákkal teli teherautók és lovas kocsik jöttek.

Október 20-a körül Abonyi (Ruff) András (1914) a dunaszentgyörgyi családi találkozóról bátyja, István kerékpárjával ismét Bácskába indult. Tulajdonképpen a nyilaskeresztes hatalom elől menekült. Bár a nemzetközi vöröskereszt svájci megbízólevelével és a szervezet egyenruhájában érkezett, ő továbbra is a magyar külügyminisztérium délszláv ügyekkel foglalkozó osztálya előadójának teendőit végezte (1942–1945).³³ Bezdánban kerékpárját az Új utcai Bosnyák Ferenc (1867) barátjánál hagyta, majd jelentkezett a helybeli szovjet és partizán parancsnokságon. A megváltozott politikai körülmények között, nyelvtudásának köszönhetően, jól feltalálta magát. Mint a gróf Teleki-család elkötelezettje, szorgalmasan gyűjtögette az adatokat, a majdani békekötés tárgyilagos előkészítéséhez. Ugyanis akkor már (október 9-én) Faragó Gábor vezérezredez, Szentiványi Domokos és gróf Teleki Géza (gróf Teleki Pál fia) Moszkvában elfogadták a szövetségesek fegyverszüneti feltételeit.

November 3-án Bezdánban tartózkodott. Délelőtt végignézte a gyanútlan emberek összedését és azok Isterbáca kísérését. Ugyancsak szemtanúja volt a labdarúgópályán történeknek, valamint a lakosság kilakoltatásának. Az éjszakát rokonánál, Flesch (Bános) Katalinnál (1910) szándékozott eltölteni, de később meggondolta magát és a Flotzék, majd a Limburgerék kertjén keresztül visszaindult Budapestre.³⁴

November 3-án délután a labdarúgópályán visszatartott férfiakat, akik lehettek 350-400-an, négyes sorokba állítva és fegyveres partizánok kíséretében elindították Zombor felé. Amikor a menetoszlop a Hummel-ház előtt haladt el, az Újvár utcai Németh János összetalálkozott a Zombor utcai Németh János molnárral, akit a partizánok fiákeron hoztak a Fő utca felé. Fejbólintással köszöntötték egymást. A molnárt a Stein-házba vitték. (Hivatalos dokumentum szerint, 1944. november 5-én eltűnt Bezdánban.)³⁵ A menetben haladó Kovács József a Szentháromság-kápolna közelébe érve, arra lett figyelmes, hogy egy szovjet katona hangos kiáltásokkal az ő nevét ismételgeti. József kilépett a sorból. A katona elvezette őt a Zombor úti

³² Bezdáni Plébánia Levéltár (BPL): *Horváth Gyula* (1875–1966): Önéletrajz. Kézirat. 1965.

³³ Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium Abonyi Istvánnak küldött 828/1997. számú levele.

³⁴ Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1997.

³⁵ Službeni list APV. 1947. április 15.

malomba. Ugyanis az ott összegyűjtött munkások azt mondták a szovjet katonának, hogy most viszik Zombor felé Kovács Józsefet, aki be tudja indítani a malmot. A katona valószínűleg azt a parancsot kapta, hogy a malmot helyezze üzembe. Akkor a malom naponta 160 métermázsza búzát volt képes őrölni.³⁶

Az Isterbácról elengedett Burján György (1924) és Kiss Sándor a község felé vették útjukat. Az Új utca és a Zombori út sarkán, Nagy Sándor boltjánál összetalálkoztak a Zombor felé tartó menetoszloppal. A partizánok gyalog és lóháton kísérték a férfiakat. A kísérők egymás közötti távolsága öt-hat méter lehetett. Az egyik fegyveres felszólította Györgyöt és Sándort, hogy csatlakozzanak a menethez. Azoknak nem volt más választásuk, minthogy beálltak a sorba.³⁷

A Kozara erdőnél zuhogni kezdett az eső. Időközben villámlott és mennydörgött. Kapitány István úgy határozott, hogy mielőtt a menetoszlop Zomborba érkezik, megszökik. A Bachrach-szállásnál már koromsötét lett. Amikor egy ízben akkorát dörrent az ég, hogy mindenki összerezsent, ő egy gyors mozdulattal a kövesút melletti árokba vetette magát. Ezt a fegyveresek valószínűleg nem vették észre. Amikor a menetoszlop messze eltávolodott, kímásztotta a vízzel teli árokból, s a bezdáni határban lévő egyik szálláson kért bebocsátást éjszakára.³⁸

Abonyi (Ruff) András november 6-án Budapesten felkereste Vári Ödönt, az V. ker. Molnár utca 27. számú házban, és beszámolt neki a bácskai eseményekről. 10-én újból meglátogatta a Vári családot, de akkor már azt észlelte, hogy „követik”. Vendéglátójával azt is közölte, hogy Teleki Géza őt titkárául fogadta. A család marasztalta, de ő az éjszaka sötétjében továbbment.³⁹ Biztosra vehető, hogy november elején a magyar kormányt is tájékoztatta a bácskai eseményekről.

A hónap közepén már ismét Bácskában volt. Magunk is láttuk, hogy járta a bezdáni szállásokat és elbeszélgetett több kitelepített család tagjával.

* * *

1944 novemberében heves harcok voltak Bezdán közelében, Batinánál. A hídfőállást a német csapatok november 11-étől 18-ig védelmezték, aztán visszavonultak, s a dombokat a Vörös Hadsereg és a jugoszláv erők foglalták el. Az ütközetben mindkét félnek nagy veszteségei voltak. Hivatalos adatok szerint az 51. Vajdasági Hadosztály katonái közül 210 elesett, 243 eltűnt és 971 megsebesült. A veszteség valószínűleg ennél nagyobb volt, mert azok az eltűntek és elesettek, akik tíz nappal előbb kerültek a brigádhoz, nem vették őket nyilvántartásba. Az eddig ismert adatok alapján feltételezzük, hogy a hadműveletben összesen mintegy 5000 német, szovjet és jugoszláv katona esett el. A sebesültek jelentős részét a bezdáni kötözőhelyeken ápolták.

* * *

A tömeggyilkosságok az ütközet után is folytatódtak.

Novemberben életükkel fizettek azok a Tisza menti kocsisok, akik nem akarták Bezdánból továbbszállítani a partizánokat. Baranyába kellett volna vinni őket. Az Új utca és a Zombori út sarkán álló Fless-kocsmában szálltak meg éjszakára. Megpróbáltak hazaszökni, de elfogták és agyonlőtték őket az Új utcai Philipp Stein háza kertjében.⁴⁰ Több német nemzetiségű zombori lakost munkára vittek a bezdáni Duna-partra. Onnan közülük néhányat a bezdáni Philipp Stein házába kísérték, ahol november 19-én kivégezték őket.⁴¹

A Fernbach-szállás közelében az 1940-es évek elején vitézi telep volt. Mintegy tíz sokgyermekes család lakott ott. Onnan elhurcolták Komáromi Imrét és Bosnyák István cséplőgép tulajdonost. Úgy tudják, hogy miután végeztek velük a Nagy-csatorna hídjának futóárkába te-

³⁶ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

³⁷ Burján György (1924) szóbeli közlése, 1996.

³⁸ Kapitány István (1913–1994) szóbeli közlése, 1985.

³⁹ Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1997.

⁴⁰ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése, 1984.

⁴¹ Nischt Jánosné Takács Erzsébet (1917) szóbeli közlése, 1999.

mették el őket. (Nincsenek bejegyezve sem az állami, sem az egyházi halotti anyakönyve – a szerzők megjegyzése)⁴²

Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, rövidítve: AVNOJ) Elnökségének 1944. november 21-i határozata értelmében elkobozták Németországnak és állampolgárainak jugoszláv területen lévő, valamint az itt élő német nemzetiségű polgároknak minden vagyonát, kivéve azokat, akik aktívan részt vettek a népfelszabadító háborúban. Ugyancsak állami tulajdonba került a háborús bűnösök és a megszállók támogatóinak összes vagyona, továbbá azoké a polgároké is, akiket a katonai vagy a polgári bíróság vagyonelkobzásra ítelt. Ez Vajdaságban, de különösen Bácskában jelentős változásokat hozott a tulajdonviszonyokban. Vajdaság művelt területéből az állami földalapot 1945 elején a föld 35 %-a alkotta. (Ez lehetővé tette a későbbi földreform és a telepítés végrehajtását.) Az elnökségi határozattal a németajkú lakosság kollektívan elvesztette állampolgársági jogait és minden vagyonát. 1944. november végén megkezdődött a németek lágerekbe (gyűjtőtáborokba) hurcolása. A egyes nemzetiségű családok ez alól mentesültek.

A Bezdán közelében lévő gákovai lágert már 1944. december 25-én dokumentum említi. A környékbeli német nemzetiségű polgárokat vitték oda. A láger parancsnoka Marko Radenović volt.⁴³

1944. november 25-én egy fegyveres lelőtte a 71 éves, Új utcai Mazák Veronikát a község szélén, a Gákova felé vezető földút mellett. Két falubeli férfi temette el az út menti árokba.⁴⁴

27-én kora reggel mintegy 60 német férfival közölték Koluton, hogy Zomborba kell menniük. Gyalog indultak útnak. Bezdánba érve a fegyveresek, az Új utcán bekísérték őket Philipp Stein lakóházába. Ott egy részükkel úgy végeztek (többségüket levették), hogy dróttal megkötözték kezüket és lábukat, majd kötelekkel addig ütötték őket, míg ki nem szenvedtek. Egyeseket a trágyadombba, másokat pedig egy nagyobb gödörbe temettek el. E brutális cselekedetnek szemtanúja volt a koluti születésű Katharina Stein, aki Bezdánba ment férjhez. Az áldozatok között volt Johann Keller, Katharina apja is.⁴⁵

Bezdánban az elhagyott házakat, de azokat is, amelyekben az idős családtagok otthon maradtak házörzőnek, kifosztották. A kisebb, értékesebb tárgyakat és a jószágot a katonaság elvitte. A bútort, ágyneműt és a munkaeszközöket vidéki civilek rakták kocsikra. De loptak a helybeliek is, akik otthon maradhattak. A katonaság többnyire a nagyobb házakban keresett magának szállást.

Az emberek december elején kezdtek visszatérni a községbe. Addig megkíséreltek élelmet hozni otthonról. Ez sokaknak nem sikerült, mert a katonaság még a község szélén visszatérésre kényszerítette őket.

Idézzük Horváth Gyula plébános korabeli jegyzeteinek azon részét, amelyben a szálláson eltöltött napok viszonyosságait, majd a községbe való visszatérését írja le. „(...) Magára hagytam a plébániát, mindenemet. Ruháimat ládába téve a felaprított fa alá tettem. A templom drágaságait, az anyakönyveket már előbb elrejtettem. Az oltáriszentséget konzumáltam. Az áldoztató kelyheket a csutka alá dugtam. Amikor a fát és a csutkát feltűzeltek, a benne lévő tárgyakat megtalálták és elvitték. Alig hagytam el a plébániát, máris bementek és mindenemet elvitték. A két kővérdiszónomat úgyszintén. Bútoraimat összetörték. Könyveimet a plébánia könyveivel együtt kidobták az udvarba, és ott voltak sárban-esőben. Szép porcelánedényeim is eltűntek (...) Csapó Pali bácsi tanyáján voltam. Ott egy bunyó legény fölismerte papi mivoltomat és dicsérettel köszönt. A házbeliek megijedtek, hogy valami baj ér, mert pap vagyok. A kukorica kupacok alá bujtattak. Sokáig ott voltam, rossz bundában. Elfáradtam a guggolásban. Nem mertem leülni a sáros, hideg földre. Elszántam magam, kijöttem a világosra és bementem a tanyára. Nem a szobában aludtam, hanem rossz subában, Kanizsai György társaságában, a zabszecsán, a góréban. Mivel féltettek, reggel átkísértek a Faddi-tanyára. Befogadtak szívesen. Mivel a hely miatt szorongtak, harmadnap elmentem gyalog Gákovára.

⁴² Csizmár Mihályné Komáromi Ilona szóbeli közlése, 1990.

⁴³ ZTL Zombori Térdparancsnokság iratai (1944–1945) 47. sz.

⁴⁴ BPL: Halottak anyakönyv, 1944.

⁴⁵ Elisabeth Stein (1922) szóbeli közlése, 1996.

Az ottani plébánián állapodtam meg. A plébános szívesen fogadott. Körülbelül egy hétig voltam ott. Gákován és Krusevlyán volt a németek lágere. Akkor még nem volt baj, de később annyira elszaporodtak a tetűk, hogy felütötte fejét az ún. flekktífusz. Később ebbe halt bele a plébános meg az orvos is. Ezer számra pusztultak az internált németek. Egy hét múlva elváltam a plébánostól és visszamentem a tanyára. Útközben megható jelenetnek voltam tanúja. Egy 40 év körüli orosz katona megállt kocsijával. Leszállt róla és a tőle nem messze játszadozó 4-5 éves körüli kislányhoz ment. Leguggolt hozzá, megcirógatta, utána könnyes szemmel föl szállt a kocsijára és továbbhajtott. Nekem végtelenül jól esett ez a nagyon megható kedves apai érzés, apai csók. Valószínűen az otthon hagyott kislányára gondolt. A tanyán alig tudtam helyet kapni. A telecskai származású bérlőnél voltam 2 hétig. Igen szívesek voltak hozzám. Ott történt, hogy két portyázó orosz katona beállított lóháton harácsolni, amit lehetett. Míg ott voltam, ez sokszor megtörtént. Féltünk, mert igen gorombák voltak. Keresték a fiatal lányokat, asszonyokat. Ezért a tanyákon félreeső helyeken föld alatti vermeket készítettek, és oda rejtették őket. Egyszer egy kínai kinézésű katona meglebbentette a télikabátom gallérját, de rajtam hagyta a kabátot, látva, hogy az rongyos. Ettől kezdve a házigazda rongyos, öreg kabátját viseltem. Volt olyan eset, hogy bejöttek, fenemód gorombáskodtak, ordítottak, a dunyhat felemelték, ellenőrizték, hogy nem rejtegetünk-e német katonát. Közben nem messze tőlünk repülőgép-támadások voltak. A német repülőgépek géppuskatűzet zúdítottak rájuk. A katonák közül sokan meghaltak. Népem kint a tanyákon szorongott. A szobában, az udvaron, az istállóban, a fészterben, a padláson, az ég alatt, az esőben, a hidegben, sokszor éhen, mert kifogyott az eleség. Az emberek kénytelenek voltak Gákovára menni koldulni kenyérért, krumpliért és más eleséggért. Végre Szt. Katalin napján, tehát 3 hét után hazaindulhatunk. 16 kilométer gyalogoltunk. A község melletti legelőkön légelhárító ágyúk voltak. Ott lelőtt repülőgépet is láttunk. A katonák szívesek voltak hozzánk. A község legszélső házai is zsúfolásig tele volt velük, oroszokkal és partizánokkal. Később jöttek a bolgárok. A Duna mellett lövészárkok húzódtak. A németek a batinai hegyen várták az átkelő hadakat, csekély számban. Ez volt a szerencsénk, mert ha ott, vagy másutt sereg várja őket, Bezdán teljesen elpusztult volna. Így csak egy-két ház ment tönkre. (...)

A községbe érve mindenki háza felé indult. Mivel a plébánia kórház volt, Bosnyák Feri bácsinál húzódtam meg. Szívességét 2 hónapig élveztem. Azután Béla öcsém fogadott be házába. Betegeskedtem júliusig. Mindkét helyen sok orosz katona volt. Csak júliusban foglaltam el a plébániát, ahol nagy volt a pusztítás, semmi sem maradt. A hízóknak, a baromfiaknak hűlt helyét találtam, a boromat, pálinkámat megitták, csak a búzát hagyták meg a padláson. Bútorokat úgy kaptam. A jó lelkek hoztak ennivalót és gyűjtöttek számomra pénzt. Vajda Lajos káplán, különböző helyekre járt étkezni. Györfi István könyvnyomdásznál lakott. Rendbe hoztam valahogy a sok piszoktól és rondaságtól éktelen templomot. Az orgonát összeverték, a színes ablakokat betörték, összelövéldözték, különösen Jézus Szt. Szívét tartották célpontnak. Az alsó épület padlásdeszkáit is kikezdték, a góré léceit feltűzelték. A rejtett helyről előszedték az anyakönyveket, és más egyéb holmit. Megtörtént, hogy a plébánián vándorkórházat létesítettek. Egyszer egy orosz katona szét akarta venni a szép irodai nagyszekrényemet. Kértem, hogy ne vagdossa szét. Erre ő megfenyegetett engem baltával. (...)⁴⁶

* * *

A bezdáni labdarúgópályán november 3-án összegyűjtött férfiakat a zombori kórház melletti kaszárnyába kísérték. Az éjszakát átázott ruhában, állva, egy földszinti nagyobb teremben töltötték. Másnap az emeleten kaptak négy szobát. Minden szobába kb. száz férfit tettek. Vékony szalmarétegen feküdtek. Takarójuk nem volt. Szükségleteiket egy kannába végezheték. Az ablakon nem láthattak ki, mert azok kék színű csomagolópapírral voltak befedve. Nem fáztak. Leheletükkel bemelegítették a szobákat.

Az egyik szobában az ajtó mellett Burján György, Tallósi József, Ruff Ferenc, Ruff Péter és Kiss István feküdt. Az első hét volt a legnehezebb. Gyengén kaptak enni, de senki sem betegedett meg. Egyet-mást elvettek tőlük. Például Répási Illéstől egy partizánno elvette nadrágját, az övét pedig neki adta. Szabó Pállal levettették lábáról a bakancsot. Az ajtó előtt állandóan géppisztolyos őr állt. A férfiakat egy hét múlva kezdték munkára vinni. Akkor könnyebb lett

⁴⁶ BPL Horváth Gyula: Önéletrajz. Kézirat. 1965.

nekik. Az emberek kiválogatását egy Rajko nevű partizán végezte. Ilyenkor az udvarban felsorakoztatta őket. Akinek Rajko a fülére ütött, az mehetett munkára. A csoportnak különféle fizikai munkát kellett végeznie. A lakosság bútoraiból ágyakat készítettek a katonai kórházban. Lőszert raktak ki a vasútállomáson. A kórházba érkező sebesült szovjet és jugoszláv katonákról levágták a ruhát. Fürdették a sebesülteket. Eltemették azokat a szovjet katonákat, akik a német légitámadások következtében, a Zombort és Bezdánt összekötő kövesúton vesztették életüket. Fogva tartásuk tizedik napjától átvehették azt az élelmet, amit hozzátartozóik hoztak nekik. Egy tizenöt tagú hajósokból álló csoport a dunai révnél dolgozott. Köztük volt Kruskovics József is. Egy motoros csónak szállította át az embereket a Dunán. Egyszer egy csoportnak egy tojáskereskedőnél kellett dolgoznia. Ott megparancsolták nekik, hogy ládával ugorjanak le a padlásról. Aki ezt nem merete megtenni, azt megverték. Burján György nem hallott arról, hogy Vajda János káplánt bántalmazták volna. Mindenkinek szembetűnt, hogy a káplán a legnehezebb munkákat vállalta, vagy önként tisztította a WC-t. Burján Györgyöt többedmagával december 5-én engedték el a munkatáborból. Elbocsátásukkor nem kaptak semmiféle írást.⁴⁷

Kovács János szobájában lévő is jártak dolgozni. Koletár Pál és ő, munkavezetők lettek. De róluk is levették a jobb ruhaneműt. Néhány szobabelit a fegyveresek megverték. Kucsera Lajos rőfőskereskedő kapott legtöbbször. Valószínűleg valaki súgott ellene valamit. November 8-a körül egy cigányasszonytól megtudták, hogy mi történt Isterbácon. Az asszony közöttük kereste eltűnt férjét. Felszólították a szobabelieket, hogy álljanak be a Petőfi-zászlóaljba, de senki sem jelentkezett. December 2-án este először engedtek haza a szobából. Az utolsók ugyanezen hónap végén hagyták el a munkatábor.⁴⁸

Kedves Sándor (1925) szobájában is agitáltak, hogy a fiatalabb férfiak álljanak be önkéntesen a Börszt Henrik által szerveződő Petőfi-zászlóaljba. Mivel egyesek úgy vélték, hogy a munkatáborban való tartózkodásuk még sokáig elhúzódhat, kb. tizennégyen jelentkeztek. Azt remélték, hogy így hazatérhetnek. Néhány napra hazaengedték őket Bezdánba, majd jelentkezniük kellett Zomborban. A zászlóalj gyalog ment Siklósig. Részt vettek a németek elleni dél-magyarországi harcokban. A bezdániak közül senki sem esett el.⁴⁹

* * *

Bácska, Bánát és Baranya magyarsága – így Bezdán lakossága – sorsának további alakulására is, döntő befolyással volt Ivan Rukovina vezérőrnagy – a bácska–baranyai és bánáti katonai közigazgatás parancsnokának – 1944. december 1-jén kiadott 69. számú parancsa. Ennek bevezetőjében megállapítja, hogy a magyarok és a németek elleni eljárásban sok helyütt „szabálytalanságok” történtek. Ezek – tette hozzá – „szégyent hoztak a katonai hatóságokra, ártottak népeink és országunk érdekeinek”. Idézünk a parancs szövegéből: „Az AVNOJ második ülésén hozott határozatok értelmében a kisebbségeket Jugoszlávia egyenrangú polgárainak kell tekinteni, akikre ugyanolyan jogok és köteleességek hárulnak, mint az ország többi lakóira. Ez azokra a magyarokra nem vonatkozik, akik háborús bűnösökként közvetlenül részt vettek azokban a bűntettekben, amelyeket a magyar fasiszták a lakosság ellen elkövettek. Őket át kell adni a katonai bíróságoknak, amelyek majd, a fennálló előírások alapján, eljárást indítanak ellenük. A fentiekből következik, hogy: a) azonnal fel kell oszlatni a magyarok részére felállított táborokat, csak azokat kell visszatartani, akik ellen bűnvádi eljárás folyik, vagy akiket a bíróság jogerősen elítélt (...)” Ezzel elhárult a veszély, hogy a jugoszláviai magyarságot, a kollektív felelősség elve alapján, a második világháború alatt történelemért kitelepítik az országból, amiről a politikai döntés már megvolt, de az ország legfőbb vezetői végül is elláttak ennek végrehajtásától.⁵⁰

Decemberben folyt az adatgyűjtés a polgárok 1941 és 1944 közötti politikai magatartásáról. Bezdánban nem találtak háborús bűnöst.⁵¹

⁴⁷ Burján György (1924) szóbeli közlése, 1996.

⁴⁸ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

⁴⁹ Kedves Sándor (1925) szóbeli közlése, 1998.

⁵⁰ Kalapis Zoltán: A Magyar Szó fél évszázada. Újvidék, 1994. 84–85. old.

⁵¹ Slobodna Vojvodina, 1944. december 5.

December 26-án Bezdánban a kisbíróval behívták a népfelzabardító bizottság épületébe tizenhárom német nemzetiségű lakost, hogy munkára küldjék őket. Ezek a következők voltak: Elisabeth Stein (1922), Maria Hermann (szül.: Trendl), Barbara Zweng, Barbara Rang, Rosalia Getto, Magdalena Getto (szül.: Katzenberger), Katharina Rusch, Barbara Leml, Katharina Katzenberger (szül.: Csösik), Anna Haberstroch, Josef Mohr és Krammerné. A férjhezett nők és a lányok nem voltak fiatalabbak 16 és idősebb 35 évesnél. Csomagjuk nem lehetett súlyosabb 200 kg-nál. Tartalmazniuk kellett 28 napi ételmet és annyi ruhát, hogy azt a munka ideje alatt háromszor válthassák. Volt, aki vánkost és dunnát is csomagolt magának. Többségüknek nehéz volt összegyűjteni a szükséges ételmet, mert a katonaság kifosztotta a községet.

Az éjszakát a népfelzabardító bizottság épületében töltötték. Másnap gyalog indultak Zomborba. Csomagjaikat egy ún. robotos kocsi vitte. Ezt követték gyalog a német polgárok, akiket Kanizsai Ferenc és egy Sipos nevű fegyveres népőr kísért. Mire a menet Zomborba érkezett, addigra már ott egy kaszárnyába sok német polgárt összereltek a környező falvakból. Sipos népőr, betartva Kovačićnak, a népfelzabardító bizottság elnökének utasítását, jelentette az emberek átvevő szovjet tisztnek, hogy az egyik csoportbeli nő terhes. A tiszt minden ellenőrzés nélkül hazaengedte Magdalena Gettot (szül.: Katzenberger). Az asszony Bezdánban megszülte gyermekét. Egy hónap múlva gyermekével együtt lágerbe (gyűjtőtáborba) vitték, előbb Gákovára, majd Kniaeaninba. A Zomborban összegyűjtött több száz német polgárt 28-án tehervagonokba rakták és Románián át Ukrajnába szállították.

Elisabeth Stein, a vele együtt munkára vitt személyek sorsáról a következőket tudja: Katharina Rusch hamarosan megbetegedett és az első betegcsoporttal visszaküldték, de útközben meghalt. Barbara Leml nagyon bántotta, hogy két kislányától elszakították. Meghalt Budenovkában. Josef Mohrnak nyoma veszett Ukrajnában. A többieket 1950 elején Németországba küldték.

Elisabeth Stein közlése szerint, 1944. december 31-én még egy bezdáni német csoportot indítottak el munkára. Köztük volt: Elisabeth Limburger (szül.: Heml), Katharina Eberling, Katharina Filipovits, Josef Welches és Michael Stigler. Az ő csomagjuk is csak 200 kg-os lehetett. Gyalog mentek Zomborba. Ukrajnába vitték őket, a vorosilovgrádi kerületben, egy bányában dolgoztak. Josef Welches hazaszökött, de Jugoszláviában lágerbe vitték. Katharina Filipovits meghalt Ukrajnában. Többségük 5 év után nyerte vissza szabadságát és került Németországba.⁵²

1945. január elején bolgár katonaság érkezett Bezdánba. Jelenlétük megnyugtatólag hatott a lakosságra. Ugyanis az emberek féltek a partizánoktól, a szovjet katonákat pedig igyekeztek elkerülni, mert gyakran voltak ittas állapotban, s ilyenkor követelődzően léptek fel velük szemben. Azok a családok, akiknél bolgár katonák szálltak meg, azért is szerencsésnek mondhatták magukat, mert ételmet kaptak tőlük. A kölcsönös szimpátia néhány házasságkötést eredményezett.⁵³

Tito marsall rendelete értelmében, 1945. február 15-i hatállyal szűnt meg a katonai közigazgatás. Idézet a parancsból: „A katonai közigazgatás, amelyet Bánát, Bácska és Baranya területén tavalyi, október 17-iki rendelettemmel vezettem be, elvégezte a rábizott feladatokat. Elrendelem, hogy a polgári közigazgatás – amelyet Bánát, Bácska és Baranya területén eddig a katonai hatóság gyakorolt – a jövőben a Vajdasági Népfelzabardító Főbizottság, illetőleg a néphatalóság alsó fokú, területileg illetékes szervei intézzék.”⁵⁴

Nikola Kmezić (1919), az 51. Vajdasági Hadosztály XII. Brigádjának vezetője, később a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány kormányának elnöke, egy 1996-ban megjelent írásában kifejtette azon véleményét, hogy a katonai közigazgatást Bácskában, Bánátban és Baranyában a jugoszláv népfelzabardító mozgalom legfelsőbb parancsnokságának és a JKP központi vezetőségének döntése alapján vezették be. A döntés meghozatalában főszerepet játszó politikuskok és katonatisztek nem ismerték eléggé a bácskai, bánáti és baranyai politikai és katonai helyzetet. Például: I. a megszállók hazai segítőitársaikkal együtt elhagyták az országot

⁵² Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1996.

⁵³ *Beljanski, Milenko: Prvi meseci narodne vlasti u Somboru i okolini 1944–1945. godine. Sombor, 1974. 27., 84–85. old.*

⁵⁴ *Kalapis Zoltán: i. m. 22–23. old.*

és nem volt semmi esélyük a megszállási rendszer visszaállítására. 2. Nem volt szükség a katonaköteles férfiak mozgósítására, mert még az önkénteseket sem tudták elhelyezni a vajdasági brigádokba, hanem más egységekbe irányították őket. 3. A lakosság önként adott élelme, ruhaneműje és lábbelije elegendő volt a szükségletek kielégítésére. Nikola Kmeziæ értékelése szerint, az első naptól kezdve látható volt, hogy nincs semmi szükség a katonai közigazgatásra. Ezért csak 103 napig tartott. Fenntartása nemcsak igen költséges volt, hanem következményekkel is járt, különösen a nemzeti kisebbségekre nézve. A katonai közigazgatás a Vajdaság feletti gyámkodási szándék megnyilvánulása volt.⁵⁵

* * *

1945. március 3-án a Helyi Népfelzabádító Bizottság azzal a kérelemmel fordult a Zombori Katonai Helyőrség-parancsnoksághoz, hogy engedélyezze a Bezdánban ideiglenesen elhaltolt civil áldozatok holttesteinek áthelyezését a temetőbe. A válasz (március 6.) elutasító volt. Ennek ellenére a lakosság bizott abban, hogy az illetékes hatóság egy nap mégis csak jóváhagyja a kérelmet. A hozzátartozók elkészítették szeretteik részére a koporsókat. A legtöbb Kapp Gyula asztalos műhelyéből került ki. Március 27-én a Zombori Katonai Helyőrség-parancsnokság engedélyezte a Bezdán területén ideiglenesen eltemetett civil áldozatok holttesteinek áthelyezését a temetőbe.⁵⁶

Az Isterbácon, a bezdáni határ más részeiben és magában a községben ideiglenesen eltemetett csaknem minden civil áldozatot 28-án exhumáltak és az Alsó-temetőben helyezték őket örök nyugalomra. Ezen a napon, az Isterbácon kirendelt helybeli férfiak felnyitották a sírgödöröket. Ahol szükség volt rá, azonosították a halottakat. Délutánig a kirendelt lovas fogatok már minden halottat átvittek az Alsó-temetőbe. A bejárati kaputól kb. 65 méterre keletre állt a temetőőr lakóháza. Ettől észak-dél irányban, három hosszú egymással párhuzamos sírgödört ástak. Ezekbe egymás mellé leengedték a halottakat. Ide olyanok is kerültek, akiket a községben lévő tömegsírból ástak ki.⁵⁷

Schmidt János (1931) visszaemlékezése: Miután engedélyezték az isterbáci halottak áthelyezését a temetőbe, szüleim kimentek Isterbádra, hogy megkeressék bátyám, Schmidt József holttestét. Mivel ott nem találták, elmentek a Fő utcai Nikolaus Stein házának kertjébe, hogy meglekintsék az ott lévő tömegsírbeli kihantolt tetemeiket. Huszadmaggammal a Pravgyk-ház udvarából, a kerítésen keresztül szemléltük a feltárást. Szüleim bátyámat lenfonálból készült alsóneműje alapján azonosították. A teteme már bomlásnak indult, kezei össze voltak kötözve. Az emberek kb. 15 holttestet ástak ki. Mind az azonosítottakat, mind az azonosítatlanokat kivitték az Alsó-temetőbe. Bátyám koporsóját egy asztaloskocsira tettük és azon kihúztuk örök nyughelyére.⁵⁸

A bezdáni egyházközség papja beszentelte a halottakat elföldelésük előtt. Minden család megjelölte hozzátartozójának helyét a sírgödör felett, hogy később el tudják helyezni a sírkereszteket. A hozzátartozók, a ma is látható mintegy 70 kis műkökeresztet Zomborban szereztek be. A bevéselt sírfeliratok betűit feketére festették be. A sírfeliratok rövidek és tömörök. Például: *Balla Imre 1907–1944. nov. 3.* A kivégzettek közül néhányat családi sírboltba temettek el.

Vajda János, a bezdáni római katolikus egyházközség káplánja 1945. március 28-án a plébániahivatal Halottak anyakönyvébe bejegyezte azokat a halottakat, akiket azon a napon egyházi szertartás szerint az Alsó-temetőben, utólagosan eltemettek. A bejegyzettek névsora a 242. oldalon kezdődik, s a halál napjául mindegyiknél 1944. XI. 3. van megjelölve.

Íme a halottak nevei és adatai: 1. *Csapó Ferenc* géplakatos, Magyar Ilona ura, 35 éves; 2. *Ifj. Csapó Ferenc* földműves, István földműves és Hordósy Julianna fia, 19 éves; 3. *Libis István* asztalos, Kucsora Karolin ura, 35 éves; 4. *Fejes Sándor* napszámos, Jankovics Ilona ura, 35 éves; 5. *Miovác Mihály*, Mihály hajós és Molnár Rozália fia, 18 éves; 6. *Szántó József* kereskedő, Lajos

⁵⁵ *Plagojev, Živko*: Vojvodina u antifašističkoj narodno-oslobodilačkoj borbi, 50 godina posle. Novi Sad, 1996. 84–85. old.

⁵⁶ ZTL: Delovodni protokol NOO Bezdán, 1945. 926. szám.

⁵⁷ Matisz Sándorné Szabó Ilona (1926) szóbeli közlése, 1995.

⁵⁸ Schmidt János (1931) szóbeli közlése, 1996.

iparos és Pfaff Mária fia, 40 éves; 7. *Kanizsai János*, kereskedelmi iskolai növendék, András földműves és Major Borbála fia, 16 éves; 8. *Zezula Sándor* írnok, Ferenc hajóács és Magyar Erzsébet fia, 20 éves; 9. *Bodroguári Ferenc* mechanikus, Kedves Katalin ura, 39 éves; 10. *Midlinszki István* napszámos, Gondos Anna ura, 40 éves; 11. *Midlinszki József*, István napszámos és Gondos Anna fia, 19 éves; 12. *Midlinszki Ferenc*, István napszámos és Gondos Anna fia, 18 éves; 13. *Kedves János* vendéglős, Pálkinkás Éva ura, 46 éves; 14. *Skerlecz Imre* cukrász, Szántó Mária ura, 38 éves; 15. *Szabó József* kocsmáros, Vasas Erzsébet ura, 38 éves; 16. *Molnár Sándor* Kovács, Ódri Anna ura, 37 éves; 17. *Varga Ferenc* mészáros, Magyar Anna ura, 33 éves; 18. *Kiss Lajos* műszövő, Szigeti Anna ura, 33 éves; 19. *Macskál Károly* napszámos, Hirster Mária ura, 52 éves; 20. *Mári József* műszövő, Megyerei Mária ura, 29 éves; 21. *Kiss Imre* kereskedelmi iskolai növendék, János kereskedő és Bosnyák Anna fia, 20 éves; 22. *Bosnyák János* banktisztviselő, János földműves és Majorics Erzsébet fia, 35 éves; 23. *Varga Ferenc* mechanikus, Kalinka Mária ura, 47 éves; 24. *Varga László* műszövő, Kapitány Rozália ura, 25 éves; 25. *Kalmár Péter* kereskedő, Úri Julianna ura, 29 éves; 26. *Lang Péter* kereskedő, Németh Mária ura, 28 éves; 27. *Csépes Jenő* tanító, Vas Izabella tanítónő ura, 37 éves; 28. *Póc János* tanuló, Sándor szücs és Horváth Anna fia, 17 éves; 29. *Kiss István* tanuló, Lajos és Bencze Borbála fia, 18 éves; 30. *Kisbéri György* kőműves, György hajós és Kanizsai Éva fia, 20 éves; 31. *Bálint István* borbély, Kiss Erzsébet ura, 32 éves; 32. *Oberreiter György* felső kereskedelmi növendék, Dezső vendéglős és Jager Teréz fia, 19 éves; 33. *Németh János* gimnáziumi tanuló, János földműves és Csapó Borbála fia, 17 éves; 34. *Sipos Imre* földműves, Varga Rozália ura, 40 éves; 35. *Virág János* borbély, János napszámos és Móricz Erzsébet fia, 28 éves; 36. *Hummel Rudolf* műszövő, Kiss Anna ura, 48 éves; 37. *Hummel József*, Rudolf műszövő és Kiss Anna fia, 26 éves; 38. *Kiss János* napszámos, Pörzölt Borbála ura, 30 éves; 39. *Magyar József* nagykereskedő, Jagicza Anna ura, 43 éves; 40. *Fitza József* napszámos, Ódry Anna ura, 42 éves; 41. *Nagy József* kárpitos, József napszámos és Varga Julianna fia, 17 éves; 42. *Zsámboki István* munkás, Dömötör Julianna ura, 37 éves; 43. *Szvingler Ferenc* szobafestő, Pap Erzsébet ura, 31 éves; 44. *Balla Sándor* hajós, Krekó Katalin ura, 44 éves; 45. *Braun Jakob* kereskedő, Kelfrich Éva ura, 53 éves; 46. *Kurbik Pál* kőműves, Horváth Katalin ura, 45 éves; 47. *Martalics István* hajóács, Sméridy Anna ura, 45 éves; 48. *Nagy János* napszámos, János napszámos és Nagy Ilona fia, 22 éves; 49. *Balla Imre* szíjgyártó, Magyar Borbála ura, 37 éves; 50. *Brettréger János* napszámos, Györfy Borbála ura, 29 éves; 51. *Kedves Sándor* vendéglős, Stigler Rozália ura, 43 éves; 52. *Lovász Sándor* napszámos, Csapó Mária ura, 30 éves; 53. *Mári Ferenc* dögész, Györfy Katalin ura, 39 éves; 54. *Iffy Mári Ferenc*, Ferenc dögész és Györfy Katalin fia, 14 éves; 55. *Pampulik József*, Kálmán cipész és Féderer Erzsébet fia, 18 éves; 56. *Fless József*, István hajós és Korsós Mária fia, 17 éves; 57. *Neveda János* tanuló, János bocskoros és Györfi Etel fia, 19 éves; 58. *Iffy Kiss János*, János kőműves és Szalay Roza fia, 17 éves; 59. *Kiss János* kőműves, Szalay Roza ura, 43 éves; 60. *Sipos József* földműves, Ferenc földműves és Horváth Erzsébet fia, 24 éves; 61. *Mazák János* földműves, János földműves és Ódry Teréz fia, 18 éves; 62. *Szarka István* földműves, István földműves és Szécsényi Rozália fia, 20 éves; 63. *Szakszinder Simon* napszámos, Simon napszámos és Major Anna fia, 18 éves; 64. *Iffy Schmidt József*, József műszövő és Osztrogonác Melánia fia, 22 éves; 65. *Horodósy Bálint*, Imre géplakatos és Csapó Terézia fia, 20 éves; 66. *Leiffer János* földműves, Schlotthauer Magdolna ura, 53 éves; 67. *Fless Michael* földműves, Schlotthauer Katharina ura, 53 éves; 68. *Györfy János* borbély, Csitári Rozália ura, 43 éves; 69. *Veiner János* kupec, Huszár Aranka ura, 45 éves; 70. *Amrein Stefan* kereskedő, Horn Rozália ura, 43 éves; 71. *Kelsch Gyula* tanuló, János borbély és Kiss Irén fia, 16 éves; 72. *Sipos Kovács József* napszámos, Kovács Katalin fia, 17 éves; 73. *Takács Simon* földműves, Horváth Erzsébet ura, 24 éves; 74. *Horváth János* földműves, Nagy Erzsébet ura, 24 éves; 75. *Kovács György*, 51 éves; 76. *Tatay László*, 30 éves; 77. *Braun József* borbély, Kohn Adél ura, 38 éves; 78. *Lengyel György* napszámos, Mészáros Julianna ura, 49 éves; 79. *Magyar István* földműves, Imre földműves és Pázmán Borbála fia, 21 éves; 80. *Nagy Antal* 21 (?) éves; 81. *Major Pál*, Pál és (...) fia, 33 éves; 82. *Szakács Kálmán*, Antal és Galambos Anna fia, 30 éves; 83. *Kollár László*, 22 éves; 84. *Hettyei Mihály*, 25 éves; 85. *Hettyei József*, 20 éves; 86. *Kleer Géza*; 87. *Knoll Mihály*, Frantis Mária ura, 37 éves; 88. *Spolarits János*, 52 éves; 89. *Zarubszki Gyula*, 48 éves; 90. *Limburger Josef* kőműves, 48 éves; 91. *Baron Michael* földműves, 52 éves; 92. *Szabó Imre* földműves, Anka Julianna ura, 44 éves; 93. *Csapó József* földműves, István földműves és Szabó Erzsébet fia, 23 éves; 94. *Elmar Antal*, 24 éves; 95. *Ismeretlen fiú*; 96. *Kiss János* géplakatos, Takács Borbála ura, 32 éves; 97. *Kőszeghy Gyula* kereskedő, (...) és Úrge Rozália fia, 27 éves; 98. *Fless Franz*

földműves, Mesch Magdalena ura 54 éves; 99. *Stein Stefan* földműves, Kheil Magdalena ura, 51 éves; 100. *Stein Adam* földműves, Rock Katharina ura, 45 éves.⁵⁹

Az anyakönyve bejegyzett személyek közül ifj. Schmidt Józsefet és Csépes Jenőt nem Isterbácon, hanem a Fő utcai Nikolaus Stein házának kertjében végezték ki.

A Zombori Kerületi Népfelzabardító Bizottság 2829/1945. számú végzésével holtta nyilvánította Marna József (29 éves) takácsot, Nagy István (21 éves) földművest és Makkai Bálint (32 éves) szabót. Az állami halotti anyakönyv szerint, az első kettőt Isterbácon lőtték agyon. Az utóbbi holtteste – tudomásunk szerint, Nikolaus Stein házában lévő tömegsírba került elő.

28-án kiásták az Új utcai Philipp Stein háza kertjében lévő tömegsír is. Katharina Stein megtalálta apja, Johann Keller tetemét. Nincs tudomásunk róla, hogy hány halottat hantoltak ki. A következő koluti német nemzetiségű személyeket azonosították: Johann Kellert, Anton Bornt, Fröchlíhet, Nikolaus Rillet, Mathias Engländer és Johann Kunzert.⁶⁰ A zombori Michael (Mihály) Nischtet, ugyancsak leánya azonosította ruhája alapján, de előkerült az igazolványa is. Az 55 éves férfit több német nemzetiségű zombori lakossal együtt a bezdáni Duna-partra vitték munkára, majd onnan a községbe kísérték, és a Stein-házban kivégezték. A Philipp Stein házában kertjében exhumált valamennyi holttestet az Alsó-temetőben, a kápolnától délnyugatra fekvő, szabadterületen ásott tömegsírba hantolták el, egyházi szertartás nélkül.

* * *

Amikor Bezdánban kissé rendeződött a helyzet, Michael (Mihály) Nischt lánya a tömegsír fölé egy nagyobb kőkeresztet állíttatott. Az arra erősített kőlapra a következő feliratot vésette: „Itt nyugszik, Nist Mihály, 1889–1944. nov. 19. és 37 ismeretlen.” A sírhelyet előbb a Zomborban élő Michael (Mihály) Nischt lánya, majd hosszú évekig Rosalia Heml (1917) gondozta. Az Öreg utcai Nist Jánosné (1917) míg járóképes volt, időnként virágot tett a kőkereszt tövébe.⁶¹

Mivel Johann Kellert is az említett tömegsírba helyezték örök nyugalomra, leánya Katharina Stein, a Nist Mihály és az 37 ismeretlen sírkeresztje mellé egy kisebb kőkeresztet helyzetetett el, amelyre rávésette apja nevét. Mikor kiszabadult a lágerből, férje Adam Stein és sógora Stefan Stein tetemét 1955. január 31-én kiásatta a szálláson és az Alsó-temetőbe szállította őket. Az akkor már csak szinte csontokból álló tetemeket két kisméretű koporsóba helyezve, az „isterbáciak sorában” temettette el. A temetési egyházi szertartást Horváth Gyula plébános végezte el. Később a két kis kőkereszt helyén egy nagyobb síremléket emeltetett. Több év után Elisabeth Stein, Katharina Stein lánya, a két félreállított kis kőkeresztet áthelyeztette nagyapja Johann Keller kőkeresztje mellé.⁶² 1945 óta minden november 3-án gyászmisét tartanak az Alsó-temetőben az 1944-es novemberi áldozatok lelkiüdvéért.⁶³

* * *

Hogyan történhettek meg az 1944. évi novemberi események Bezdánban? Kik voltak azért felelősök, és kik voltak a végrehajtói?

Ezekre a kérdésekre a többségi nemzethez tartozó és a magyar nemzetiségű történészek, politikusok írásaiból következtethetünk.

Isa Jovanoviæ, aki abban az időben a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának szervezőtitkára volt, A forradalom szolgálatában (U službi revolucije) című 1987-ben megjelent könyvében úgy véli, hogy a katonai közigazgatás bevezetése Bácskában, Bánátban és Baranyában elhízázott lépés volt és a politikai helyzet téves felmérésén alapult. A továbbiakban elmondja, hogy a katonai közigazgatást a legmagasabb politikai és katonai vezetés is jóváhagyta. Megtörtént, hogy egyes helységeken bosszút álltak a magyarokon. Ennek végrehajtásában a katonaság is részt vett. Megjegyzi, hogy sok ártatlan ember is áldozatul esett, de hangsúlyozza, hogy a katonai közigazgatásnak a megtorló eseményekről, amikor azokat el-

⁵⁹ BPL: Halottak anyakönyve, 1945.

⁶⁰ Stein, Elisabeth (1922) szóbeli közlése, 1996.

⁶¹ Nischt Jánosné Takács Erzsébet (1917) szóbeli közlése, 1999.

⁶² Stein, Elisabeth (1922) szóbeli közlése, 1996.

⁶³ Dr. Balla Ferenc: A bezdáni temető. In: Üzenet, Szabadka, 1996. 7–8. sz.

kövétték, nem volt tudomása. Véleménye szerint, a megtorlásokat egyes parancsnokok engedélyezték, sok esetben a helybeli személyek kérésére.⁶⁴

Milenko Beljanski zombori helytörténész és újságíró a Magyar Szó 1992. augusztus 2-i számában kissé konkrétan fogalmaz: „Ismeretes löttem, hogy voltak megtorló intézkedések, leszámolások, sőt a magyar nemzetiségű polgárokat gyilkolták. Ezt, egyének kövétték el, a jugoszláv népfelzabadó hadsereg egységei, valamint a titkos partizánegység, az OZNA (Népvédelmi Osztály) részlege.”⁶⁵

Mészáros Sándor újvidéki történész a Holttá nyilvánítva című könyvében közzétette az általa felkutatott, magyarelles megtorlásokra vonatkozó írásos dokumentumokat, elsősorban a halotti anyakönyvek és a holttá nyilvánítási végzések adatait. A tragikus események okairól, azok főfelelőseiről és végrehajtóiról a következőket írja: „(...) Nem volt szó bíróságok létrehozásáról, a nyomozások lefolytatásáról, a bűnösségi vád kivizsgálásáról. Mindez az OZNA hatáskörébe tartozott, amely (...) a valós (de legtöbb esetben vélt) ellenséggel minden külön eljárás nélkül leszámolhatott. (...) a helyi pártszervezetekre hárult a feladat, hogy az OZNA munkáját a legsokoldalúbban támogassák. (...) A megtorlásoknak Vajdaságban kétségkívül nemzeti jellege volt, és az áldozatok túlnyomó többségükben németek, magyarok és horvátok voltak. Ugyanígy volt azonban ideológiai jellege is, amelyeknek szerb áldozatai is voltak. Kutatásaink során ezt a tényt kétségtelenül megállapíthattuk. (...) A vérengzések részben azokon a településeken mentek végbe, ahol 1941-ben és 1942-ben is megtorlások történtek. Kivételek azonban jócskán akadnak, amelyek ékesszólóan bizonyítják, hogy kezdettől fogva a féktelen bosszúvágy kerekedett felül, párosulva céltudatossággal, amely nem csak a bűnösök megbüntetésére törekedett. Ennek igazolására a bezdáni tragédiát említenék meg, ahol a háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság egyetlen bűnüst sem talált. (...) A vajdasági vérengzésekről, de a más területeken is lejátszódó tragikus eseményekről a legfelsőbb polgári és katonai vezetésnek kétségtelenül tudomása volt, mert mindezekről a népvédelmi osztály részletesen tájékoztatta Josip Broz Titot. (...)”⁶⁶

Dr. Aleksandar Kasaš újvidéki történész, 1996-ban tudományos igénnyel írt könyvet jelentetett meg Magyarok Vajdaságban címmel. Elmondja, hogy a katonai közigazgatás első szakaszában a teljes magyar nemzeti kisebbséget kollaboránsnak minősítették, s emiatt úgy vélték, hogy meg kell őket büntetni. Alkalmazták ellene a gyűjtőtáborba kényszerítést, a likvidálást, sőt még arra is gondoltak, hogy a jugoszláv területről a teljes magyar lakosságot kollektívan kiűzik. A likvidáláskor és a magyarság meglakoltatása idején sajnos, személyi bosszúra is sor került, és meglakolt bizonyos számú ártatlan lakos is.

A történész arról is szól, hogy a dunai átkelés előkészítése során a Vörös Hadsereg és a jugoszláv népfelzabadó hadsereg radikális „terepisztogatást folytatott a leendő front közvetlen közelében”. Bezdáni magyar ajkú lakosságát nemcsak gyűjtőtáborba vitték, fizikai és más munkát végeztek velük, hanem nagyszámú lakost is agyonlőttek november 3-án. Erre azért került sor, mert e falu lakosságáról olyan vélemény alakult ki, hogy a potenciálisan veszélyeztetheti a batinai hídfőért folytatandó katonai hadműveletek sikerességét.⁶⁷

A bezdáni novemberi események főfelelőseinek és végrehajtóinak neveit eddig még senki sem említette. De a titói Jugoszláviában megtörtént, hogy az 1944. november 3-án Isterbácról menekült emberek, az egyes társadalmi-politikai rendezvényekre érkező vendégekben felismerni vélték a megtorlásban résztvevő személyeket.⁶⁸

A történészek további kutatómunkája szükséges ahhoz, hogy fény derülhessen a tragikus bezdáni események főfelelőseinek és végrehajtóinak neveire.

Dr. Balla Ferenc–Dr. Balla István

⁶⁴ Jovanović, Isa: U službi revolucije. Novi Sad, 1987. 197–199. old.

⁶⁵ Magyar Szó, 1992. augusztus 2.

⁶⁶ Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fórum 1944–1945. I. Bácska. Bp., 1955. 22., 29., 31., 39. old.

⁶⁷ Dr. Kasaš, Aleksandar: Madjari u Vojvodini 1941–1946. Novi Sad, 1996. 9., 176. old.

⁶⁸ Maros János (1927) szóbeli közlése, 1971.